

Maria Biernacka

1 listopada 1917, Potakówka – 14 kwietnia 2007, Warszawa

Maria Biernacka urodziła się 1 listopada 1917 r. we wsi Potakówka, gm. Tarnów, pow. Jasło, w rodzinie chłopskiej. Była córką Jana i Karoliny Przybyły. Gdy przyjechała w 1950 r. do Łodzi, rodzice już nie żyli. Miała siedmioro żyjącego rodzeństwa¹: pięć siostr i dwóch braci. Brat Franciszek prowadził gospodarstwo rolne, drugi brat, Stanisław wyemigrował do Kanady, gdzie pracował jako robotnik leśny. Jedną z siostr – Waleria Wójcikowa – była żoną kowala, trzy kolejne: Wiktoria, Joanna i Józefa pozostawały w domu, tylko Bronisława, późniejsza Kaszubina, pracowała w spółdzielni (ona też jako jedyna z rodzeństwa ukończyła średnią szkołę handlową). Ze względu na trudne warunki materialne rodziców (4-ha gospodarstwo i liczna rodzina), po ukończeniu szkoły podstawowej w pobliskim Jedliczu, Maria przebywała w domu rodzinnym, pomagając w gospodarstwie, pracując społecznie i zdobywając dalsze wykształcenie drogą samokształcenia.

Potakówka, pomimo dużego rozdrobnienia rolnego i niewielkich gospodarstw, była wsią o bujnym życiu społeczno-organizacyjnym, posiadającą wybudowany wysiłkiem społecznym dom ludowy, działający okresowo sklep Kółka Rolniczego czy sklep spółdzielczy, ochotniczy oddział straży pożarnej itp. Część bezrolnych mieszkańców zatrudniona była w charakterze robotników w pobliskich kopalniach i rafinerii ropy naftowej. Uświadomieni politycznie mieszkańcy wsi, zgodnie ze swą przynależnością społeczną, po I wojnie dzielili się na dwa obozy Polskiego Stronnictwa Ludowego: PSL-Lewicę i PSL-Piast. W 1926 r., w czasie tzw. „przewrotu majowego”, radykalni działacze ludowi udzielili swego poparcia Józefowi Piłsudskiemu. W miarę jednak ugruntowywania się poczynąń antydemokratycznych, narastał we wsi radykalizm. Wyrazem tego stały się wybory w 1928 r., podczas których w Potakówce najwięcej głosów uzyskała Polska Partia Socjalistyczna, a następnie dopiero ugrupowania ludowe (Biernacka 1962, s. 94–95).

Maria Biernacka, podobnie jak inni członkowie Jej rodziny, prowadziła ożywioną działalność społeczną, przede wszystkim w środowisku miejscowej młodzieży. Od 1933 r. była członkiem Koła Młodzieży, które należało do Małopolskiego Związku Młodzieży Ludowej (był on z kolei sekcją Małopolskiego Towarzystwa Rolniczego). Koło to, podobnie jak inne organizacje ruchu ludowego w Potakówce, z biegiem lat radykalizowało się i usiłowało wyzwolić się spod opieki Towarzystwa Rolniczego, przylaczając się do Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”. Próby te rozbiły się jednak o stały opór władz starościńskich, które kół wiciowych nie chciały rejestrować. Wysiłki te zakończyły się pomyślnie dopiero w 1938 r. Od tego też roku Marysia stała się członkiem organizacji wiciowej, która wywarła ogromny wpływ na całe jej dalsze życie.

¹ W życiorysie w 1950 r. pisała, że w rodzinie było dwanaścioro dzieci, ale w ankiecie personalnej wymieniała tylko siedem osób.

Biorąc aktywny udział w życiu organizacji młodzieżowej, zapisuje się na Korespondencyjne Kursy Spółdzielcze, a w 1939 r. zostaje skierowana do słynnego, kierowanego przez Ignacego i Zofię Solarzów, Wiejskiego Uniwersytetu Orkanowego w Gaci Przeworskiej. Kurs WUO kończył się w lipcu, ale Marysia, w ramach stypendium ZSS „Społem”, pozostała w Gaci dłużej, odbywając praktykę w spółdzielniach wsi Markowa i Gać. W końcu sierpnia miała zdać egzaminy Kursów Korespondencyjnych we Lwowie, przeszkodziła jednak temu wojna (Biernacka 2000, s. 245). Przebywając w Gaci, oprócz Solarzów, Marysia poznała wielu innych czołowych działaczy ruchu ludowego.

W czasie okupacji niemieckiej, w latach 1940–1941, pracuje w Spółdzielni Rolniczo-Handlowej „Chłopi” w Jedliczu, w pow. krośnieńskim. Jednocześnie dalej się kształci. W 1942 r. ukończyła roczną szkołę spółdzielczą dla dorosłych ZSS Społem w Zakrzewku, z siedzibą w Bychawie na Lubelszczyźnie. W tym samym czasie zostaje żołnierzem konspiracyjnych Batalionów Chłopskich. Jest łączniczką i kolporterką prasy konspiracyjnej w Komendzie Głównej Batalionów Chłopskich. Pod koniec wojny, w latach 1943–1944, zostaje równocześnie inspektorką Ludowego Związku Kobiet w okręgu warszawskim. Od 1944 r. działa w Batalionach Chłopskich i Ludowym Związku Kobiet w powiecie jasielskim. Przy wszystkich tych obowiązkach, w roku szkolnym 1943/1944 rozpoczyna, jako wolny słuchacz, studia w Warszawie, na Studium Pedagogicznym Wolnej Wszechnicy Polskiej.

Po zakończeniu wojny (opuszcza BCh w stopniu kapitana, w Wojsku Polskim awansowana do stopnia majora) zapisuje się w roku akademickim 1945/1946 na rok wstępny na Uniwersytecie Łódzkim. Po roku wybiera studia etnograficzne, na czym, jak twierdzi jeden z Jej biografów (Tulibacki 2007, s. 8), zaważył mógł Jej pobyt na Uniwersytecie Ludowym w Gaci Przeworskiej. Oboje Solarzowie interesowali się kulturą ludową, organizując tam nawet małe muzeum etnograficzne w Izbie Pamiątek. W pierwszym roku pobytu w Łodzi Marysia, studiując, pracowała na Uniwersytecie Ludowym w Brusie, prowadzonym przez Zofię Solarzową. Skądinąd wiadomo mi, że na decyzji tej zaważyła znajomość z profesorem etnografii Kazimierzem Zawistowicz (późniejszą Zawistowicz-Adamską), która w czasie wojny wykładała na WWP, a po wojnie często bywała w Brusie.

Po rozpoczęciu studiów etnograficznych M. Biernacka przez rok pracuje jako praktykantka w Łódzkim Muzeum Etnograficznym, biorąc udział w zapoczątkowanych wówczas badaniach muzealnych w opoczyńskim. Przez dwa lata otrzymuje stypendium magisterskie Wydziału Krajowego Ministerstwa Oświaty, pracując jako wolontariuszka w Zakładzie Etnografii. Przy zapisie na studia zaliczono jej trzy trymestry studiów na WWP tak, że studia ukończyła 14 kwietnia 1950 roku, pisząc pracę o „Współdziałaniu gromadzkim we wsi Potakówka pow. jasielskiego od końca XIX w. do chwili bieżącej”. Egzamin główny składała z etnografii, poboczny z socjologii. Na podstawie egzaminów i przedstawionej pracy uzyskiwała stopień „magistra filozofii w zakresie etnografii z etnologią”².

Przez cały okres studiów uczestniczyła w zespołowych badaniach Zakładu Etnografii nad współdziałaniem i pomocą gospodarczą. Brała udział w zorganizowaniu badań nad flisem w Kamieńcu nad Bugiem. Razem z Marylą Wierzchoniówną prowadziła badania nad pomocą wzajemną w Krempachach na Spiszu i w Brzozówce na Podlasiu. Po otrzymaniu dyplomu została zatrudniona jako asystentka w Zakładzie Etnografii UŁ. Po dwóch latach, w wyniku reorganizacji Katedry Etnografii na jesieni 1951 r., pracę tę musiała przerwać³, jednakże jeszcze do 1954 r., gdy tylko praca zawodowa Jej na to pozwalała, nadal brała udział w łódzkich badaniach.

Po przeniesieniu się do Warszawy, początkowo przez trzy lata pracowała w Centralnym Związku Spółdzielczym, a następnie – po zorganizowaniu w Polskiej Akademii Nauk Instytutu

² Po zakończeniu wojny, będąc na studiach, działała nadal w ZMW RP „Wici”. Organizacja ta, wbrew woli „wiciarzy”, w 1948 r. – wraz z innymi organizacjami młodzieżowymi (OM TUR czy ZMD) – została włączona do socjalistycznego Związku Młodzieży Polskiej. Wraz z zakończeniem pracy na Uniwersytecie ustało Jej członkostwo w ZMP. Od 1938 r. była członkiem Stronnictwa Ludowego.

³ Po I Kongresie Nauki Polskiej Ministerstwo wstrzymało w Łodzi zapisy na etnografię i Uniwersytet ograniczył zatrudnienie.

Historii Kultury Materialnej (dziś Instytut Archeologii i Etnologii) – w 1954 r. zaczęła pracę w Zakładzie Etnografii Polski. Początkowo jako asystent, a następnie adiunkt. W czerwcu 1963 r. uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych na podstawie rozprawy o wsiach drobnoszlacheckich na Mazowszu i Podlasiu. W czerwcu 1974 r. habilitowała się w zakresie etnografii Polski, przedstawiając pracę *Kształtowanie nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach*. W październiku 1985 r. uzyskała stopień naukowy profesora zwyczajnego na podstawie publikacji książkowej *Oświata w rozwoju kulturowym polskiej wsi*.

Przez lata pełniła funkcję zastępcy kierownika Zakładu, a od 1977 r., do przejścia na emeryturę w 1988 r., była kierownikiem Zakładu Etnografii IHKM PAN.

Zainteresowania naukowe Marii Biernackiej, zgodnie z Jej zaangażowaniem społecznym, koncentrowały się zawsze wokół problematyki społeczno-kulturowych przeobrażeń polskiej wsi, z uwzględnieniem uwarunkowań historycznych, gospodarczych, etnicznych i regionalnych. W badaniach swych poszukiwała źródeł oraz głównych kierunków zmian społeczno-kulturowych zachodzących na wsi polskiej od końca XIX wieku. Starła się w miarę możliwości podejmować i rozwiązywać tematy, w których znajdowały odbicie procesy istotne dla życia polskiej wsi. Wiodące miejsce zajmowały wśród nich takie zagadnienia jak: tradycje i przemiany współdziałania wiejskiego (wieś Potakówka), wpływ zajęć pozarolniczych na życie wsi (przykład zajęć flisackich, gospodarki hodowlano-pasterskiej), zróżnicowanie społeczne i kulturowe uwarunkowane historycznie (badania wsi drobnoszlacheckich), procesy adaptacyjno-integracyjne w regionach nowo zasiedlonych (Bieszczady), kształtowanie się więzi społecznych czy rola oświaty w przemianach społeczno-kulturowych polskiej wsi. Szczególne zainteresowanie budziły więzi społeczne w środowisku rodzinnym i wioskowym. Zagadnienie to podjęła także w prowadzonych w latach 1966–1970 badaniach porównawczych we wsi bułgarskiej.

Podstawę źródłową Jej prac stanowiły przede wszystkim badania terenowe prowadzone indywidualnie lub w większych zespołach badawczych, stąd Jej udział, także jako współautora, m.in. w takich opracowaniach zbiorowych jak: *Studia i materiały do historii kultury wsi polskiej XIX i XX w.* (przygotowane w ośrodku łódzkim), *Kurpie – Puszcza Zielona*, t. 3 (przygotowane przez Uniwersytet Warszawski i IHKM PAN), czy *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej* (wydane przez PAN, a przygotowane we współpracy prawie wszystkich polskich ośrodków etnograficznych).

W związku ze swymi zainteresowaniami M. Biernacka odbyła parę naukowych podróży zagranicznych do Bułgarii, Czechosłowacji, Rumunii a także ZSRR. W ramach prac Międzynarodowego Komitetu do Badań nad Współczesnością (krajów socjalistycznych) oraz Międzynarodowej Komisji do Badania Kultury Ludowej Karpat i Bałkanów brała udział w licznych posiedzeniach i seminariach naukowych tych zespołów.

W dorobku naukowym prof. Biernackiej znajduje się ok. 120 pozycji, w tym 4 książki, kilka prac monograficznych wchodzących do opracowań zbiorowych a ponadto recenzje i inne opracowania zamieszczane w czasopismach krajowych i zagranicznych. Z prac redakcyjnych należy wymienić współredaktorstwo (a także współautorstwo) syntezy *Etnografii Polski* oraz udział w wielu zbiorowych opracowaniach wspomnieniowych dotyczących wybitnych postaci ruchu ludowego: Wiktorii Dzierżkowej (1977), Jędrzeja Cierniaka, (1982), Ignacego Solarza (1983), Marii Maniakówny (2000) oraz łączniczek i kolporterek BCH.

Maria Biernacka była członkiem Rady Naukowej IHKM PAN, należała do Prezydium Komitetu Nauk Etnologicznych PAN. Pełniła też kierownicze role we wspomnianych Komisjach Międzynarodowych.

W różnych latach swej pracy prowadziła wykłady na Międzyuczelnianych Obozach Etnograficznych, recenzowała prace doktorskie, habilitacyjne oraz sporządzała liczne recenzje wydawnicze.

Za działalność w ruchu oporu Maria Biernacka została odznaczona Krzyżem Walecznych, Krzyżem Grunwaldu, Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami. Ponadto odznaczono ją Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski i innymi licznymi odznaczeniami i medalami.

Marysię Biernacką poznałam na jesieni 1946 r., gdy wraz z Marylką (Aurelią) Wierzechoniówną, późniejszą Mioduchowską, zgłosiły się w celu rozpoczęcia studiów do Zakładu Etnografii Uniwersytetu Łódzkiego, mieszczącego się wówczas w Muzeum Etnograficznym na Placu Wolności. Kierująca studium prof. Kazimiera Zawistowicz przedstawiła je jako swoje słuchaczki z tajnego kompletu Wolnej Wszechnicy Polskiej z Warszawy. Choć jeszcze nie zakończyłam studiów, byłam już wówczas zatrudniona w Zakładzie jako zastępca asystenta. Pomimo że też rozpoczynałam studia na tajnej WWP w Warszawie, „Maryś” (bo tak się o nich zawsze mówiło, gdyż były nierozłączne) w Warszawie nie poznałam, jakkolwiek studiowałyśmy na tym samym Wydziale Pedagogicznym kierowanym przez prof. Helenę Radlińską.

Choć nasza grupa etnograficzna była nieliczna – oprócz mnie i Maryś w 1951 r. dołączyła do nas Teresa Kulesza (Zakrzewska), seminarium etnograficzne liczyło kilkanaście osób – na zajęcia etnograficzne przychodzili do nas przede wszystkim archeologowie, ponadto geografowie, historycy sztuki, pedagodzy społeczni oraz socjologowie. Z pośród uczestników seminarium wyłoniła się z czasem kilkusobowa grupa, która brała udział w naszych badaniach (kilka osób skończyło też etnografię jako drugi kierunek studiów). Regularne badania zespołowe nad pomocą wzajemną i współdziałaniem gospodarczym, pod kierunkiem prof. Kazimierzy Zawistowicz, prowadziliśmy już od lata 1946 r. i choć obie Marysie brały w nich udział, a w latach 1948–1950 pracowały jako wolontariuszki, a następnie asystentki w Zakładzie, tak się składało, że pracowałyśmy w różnych zespołach badawczych (Marysie brały udział w badaniach flisu w Kamieńczyku, a następnie pomocy wzajemnej na Kurpiach i Spiszu, ja od początku podjęłam badania pasterstwa wysokogórskiego), co nie sprzyjało, mimo codziennej pracy w Zakładzie, bliższemu poznaniu. Paradoksalnie zbliżyłyśmy się do siebie bardziej już po ich wyjeździe w 1950 r. do Warszawy, po wyjściu za mąż i owdowieniu Marylki, po zatrudnieniu Marysi Biernackiej w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN, z którym zarówno ja, jak i prof. Zawistowicz-Adamska utrzymywałyśmy stały kontakt. W terenie, dającym okazję do zadzierzgnięcia bliższych więzi w codziennym życiu, spotkałyśmy się z Marysią dopiero w latach 1966–1970 na instytutowych badaniach w Bułgarii.

O swojej pracy, osiągnięciach zawodowych, dowiadywałyśmy się na zebraniach, seminariach czy z licznych publikacji, o losach rodzinnych i życiu prywatnym – za pośrednictwem Pani Profesor, która nie opuściła żadnego pobytu w Warszawie, żeby się z Marysiami (i synkiem Marylki) nie zobaczyć, a i one odwiedzały ją dość często w Łodzi. Z Marysią też starałyśmy się otoczyć opieką chorą już Profesor i zrealizować po 1984 r. jej ostatnią wolę (Marylka Mioduchowska zmarła wcześniej, w 1982 r.).

Marysię Biernacką łączyła z naszą Profesor ogromna przyjaźń, zapoczątkowana jeszcze w czasie wojny na tajnych kompletach WWP. Profesor była dla Marysi nie tylko ogromnym autorytetem naukowym, ale również nie bez znaczenia była jej jeszcze przedwojenna znajomość środowiska ludowego, zarówno z kręgów teatrów, jak uniwersytetów ludowych. To środowisko ludowców „wiciarzy” było Marysi najbliższe. Jak sama pisała: *Moje środowisko pracy zawodowej w Instytucie było mi bardzo bliskie i do dzisiaj wysoko sobie cenię tamte lata i współpracę także z całym pozainstytutowym środowiskiem etnografów „ale związki ideowe” – wiciowe i ludowe – miały zawsze dla mnie i po dziś dzień mają siłę niemal „magiczną”* (Biernacka 2000, s. 249). Nic też dziwnego, że ze środowiska etnograficznego najbliższe, „domowe”, kontakty podtrzymywała z prof. Zawistowicz-Adamską oraz z prof. Anną Kutrzebą-Pojnarową, na co dzień blisko związana z wsią poprzez swego męża, pochodzącego ze wsi podkarpackiej.

Nie znaczy to jednak, że pozostali koledzy byli Marysi obojętni. Zawsze życzliwa, umiejąca okazać swe zainteresowanie cudzymi sprawami, służąca mądrą i wyważoną radą, przez długie lata była istotną dla nas częścią naszego etnograficznego środowiska. Niestrudzona w terenie, z uwagą obserwująca badane środowisko, z cichym poczuciem humoru brała niezwykle aktywny udział w trudach terenowych i w zawiłych meandrach pracy organizacyjno-naukowej w PRL.

Znająca doskonale i rozumiejąca wieś polską, była niezastąpionym ekspertem w dyskusjach etnograficznych. W ostatnich latach, gdy coraz bardziej dokuczało Jej zdrowie i coraz rzadziej uczestniczyła w naszych spotkaniach, żywo reagowała na wszystkie sprawy środowiska, uczestnicząc w nich w długich rozmowach telefonicznych.

Nie wyszła za mąż. Prawdziwą rodziną był dla niej krąg najbliższych przyjaciół i dom, jaki stworzyła dla osieroconych dzieci przedwcześnie zmarłej siostry i zamordowanego pod koniec wojny szwagra.

Zmarła w Warszawie, po ciężkiej chorobie, w wieku 89 lat, 14 kwietnia 2007 r. Pożegnana została przez rodzinę, kolegów i przyjaciół uroczystym pogrzebem wojskowym. Pochowana jest na Cmentarzu Wojskowym w Warszawie obok swej wieloletniej przyjaciółki Marii Maniakówny i innych działaczek ruchu ludowego.

Będzie nam bardzo brakowało Jej obecności i wszechogarniającej życzliwości.

Bronisława Kopczyńska-Jaworska

LITERATURA CYTOWANA

Biernacka Maria 1962, *Potakówka, wieś powiatu jasielskiego 1890–1960*, LSW, Warszawa.

Biernacka Maria 2000, Z Marysią Maniakówną przez wiele lat, [w:] *Z ludźmi ku ludziom. Wspomnienia o Marii Maniakównie*, Muzeum Historii Ruchu Ludowego, Warszawa, s. 245–269.

Dekowski Jan Piotr 1975, Noty biograficzne pracowników łódzkiego ośrodka etnograficznego, *Łódzkie Studia Etnograficzne*, t. 17, s. 20–21, 61–63.

Tulibacki Tadeusz 2007, Pożegnanie (1917–2007). Prof. dr hab. Maria Biernacka, *Gazeta Wýborcza*, 6 września, s. 8.

Życiorysy i autobiografie prof. dr hab. Marii Biernackiej (dokumenty IAE PAN i UŁ)